

ΕΚΘΕΣΗ ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΟΥ
στην υπόθεση C-337/91 *

I — Πραγματικά περιστατικά και διαδικασία

1. Η οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160), εφαρμόζεται, σύμφωνα με το άρθρο 2, επί του ενεργού πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων και των ανεξαρτήτως εργαζομένων, των εργαζομένων των οποίων η δραστηριότητα έχει διακοπεί λόγω ασθένειας, ατυχήματος ή μη ηθελημένης ανεργίας και επί των προσώπων που αναζητούν εργασία, καθώς και επί των συνταξιούχων και των αναπήρων εργαζομένων.

Κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, η οδηγία 79/7 εφαρμόζεται στα νομικά συστήματα που εξασφαλίζουν προστασία κατά των κινδύνων ασθένειας, αναπηρίας, γήρατος, εργατικού ατυχήματος και επαγγελματικής ασθένειας και ανεργίας.

Αντιθέτως, το άρθρο 3, παράγραφος 2, ορίζει ότι

«η παρούσα οδηγία δεν εφαρμόζεται στις διατάξεις περί παροχών προς επιζώντες ...».

Το άρθρο 4, παράγραφος 1, ορίζει τα εξής

«η αρχή της ίσης μεταχείρισης συνεπάγεται την απουσία κάθε διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σε συσχετισμό ιδίως με την οικογενειακή κατάσταση και ιδιαίτερα όσον αφορά:

- το πεδίο εφαρμογής των συστημάτων και τους όρους πρόσβασης στα συστήματα αυτά,
- την υποχρέωση καταβολής εισφορών και τον υπολογισμό των εισφορών,
- τον υπολογισμό των παροχών, συμπεριλαμβανομένων των προσαυξήσεων λόγω συζύγου και προστατευόμενου προσώπου και τις προϋποθέσεις διαρκείας και διατηρήσεως του δικαιώματος επί των παροχών».

Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7 προβλέπει την ευχέρεια των κρατών μελών να αποκλείουν ορισμένους τομείς από το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας. Κατά την παράγραφο 2 του άρθρου αυτού,

«τα κράτη μέλη προβαίνουν περιοδικά στην εξέταση των θεμάτων που εξαιρούνται κατά την παράγραφο 1, προκειμένου να εξακριβώσουν αν δικαιολογείται, λαμβανομένης υπ' όψη της κοινωνικής εξέλιξης, η διατήρηση των εν λόγω εξαιρέσεων.»

* Γλώσσα διαδικασίας: η ολλανδική.

Η προθεσμία για τη μεταφορά της οδηγίας στο εθνικό δίκαιο, που κατά το άρθρο 8 ορίστηκε σε έξι έτη, έληξε για τις Κάτω Χώρες στις 23 Δεκεμβρίου 1984.

2. Στις Κάτω Χώρες, ο *Algemene Arbeidsongeschiktheidswet* (γενικός νόμος περί ανικανότητας προς εργασία, στο εξής: AAW), τον οποίο εφαρμόζουν οι επαγγελματικές ενώσεις («*bedrijfsverenigingen*»), αναγνωρίζει, μετά την πάροδο του πρώτου έτους ανικανότητας προς εργασία, δικαίωμα επιδόματος έως ότου ο εργαζόμενος συμπληρώσει την ηλικία των 65 ετών. Το ποσό του επιδόματος αντιστοιχεί σε ένα ποσοστό, το οποίο προσδιορίζεται με βάση τον βαθμό ανικανότητας προς εργασία και τον κατώτατο νόμιμο μισθό, στη περίπτωση δε ανικανότητας προς εργασία ποσοστού 80-100 %, το επίδομα ανέρχεται σε ποσοστό 70 % του κατώτατου μισθού.

Το άρθρο 32, παράγραφος 1, *initio* και στοιχείο b, του AAW ορίζει τα ακόλουθα:

«Το επίδομα λόγω ανικανότητας προς εργασία παύει να καταβάλλεται όταν:

...

β) η γυναίκα στην οποία παρέχεται αποκτά δικαίωμα συντάξεως χήρας ή προσωρινού επιδόματος χήρας βάσει του *Algemene Weduwen — en Wezenwet*.»

Ο *Algemene Weduwen — en Wezenwet* (γενικός νόμος περί χηρών και ορφανών, στο εξής: AAW), τον οποίο εφαρμόζει το *Sociale*

Verzekeringsbank (ταμείο κοινωνικής ασφάλισης), αναγνωρίζει στη χήρα ασφαλισμένου, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, δικαίωμα συντάξεως επιζώντος έως ότου συμπληρώσει την ηλικία των 65 ετών. Το ύψος της συντάξεως αυτής υπολογίζεται με βάση τον καθαρό κατώτατο μηνιαίο μισθό, το δε ακαθάριστο ποσό της συντάξεως ορίζεται κατά τρόπο ώστε η χήρα χωρίς προστατευόμενο τέκνο να δικαιούται ποσοστό 70 % του καθαρού κατώτατου μισθού.

Σύμφωνα με το άρθρο 23, παράγραφος 1, του AAW, το επίδομα χορηγείται κατόπιν υποβολής αιτήσεως στο *Sociale Verzekeringsbank*. Σύμφωνα με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, το εν λόγω ταμείο μπορεί, κατά παρέκκλιση απ' την παράγραφο 1, να το χορηγήσει επίσης αυτεπαγγέλτως.

Δυνάμει του άρθρου 25, παράγραφος 1, του AAW, η σύνταξη χήρας αρχίζει να καταβάλλεται την πρώτη ημέρα του μήνα, κατά τη διάρκεια του οποίου η ενδιαφερομένη πληρεί τις προϋποθέσεις που προβλέπονται για το δικαίωμα συντάξεως. Ωστόσο, η παράγραφος 3 του άρθρου αυτού ορίζει ότι η σύνταξη μπορεί να αρχίσει καταβάλλεται το νωρίτερο ένα έτος πριν από την πρώτη ημέρα του μήνα κατά τον οποίο υποβλήθηκε η αίτηση ή χορηγήθηκε αυτεπαγγέλτως η σύνταξη, με εξαίρεση ορισμένες ιδιαίτερες περιπτώσεις στις οποίες το *Sociale Verzekeringsbank* μπορεί, δυνάμει της παραγράφου 5, να αποφασίσει διαφορετικά.

Ερμηνευόμενος κατά γράμμα, ο AAW δεν απονέμει δικαίωμα συντάξεως επιζώντος στον χήρο. Ωστόσο, με δύο αποφάσεις της 7ης Δεκεμβρίου 1988 (AAW 1987/17 και AAW 1987/46, που δημοσιεύτηκαν στο *Rechtspraak Sociale Verzekering* 1989/67), το *Centrale Raad van Beroep* έκρινε ότι το δικαίωμα επιδόματος δυνάμει του AAW πρέπει να χορηγείται αδιακρίτως φύλου. Το *Centrale Raad* στήριξε την κρίση του στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά δικαιώματα (στο εξής: Διεθνές Σύμφωνο), της 19ης Δεκεμ-

βριού 1966 (Recueil des traités, τόμος 999, σ. 171), το οποίο ορίζει τα εξής:

«Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο και δικαιούνται ίση προστασία από τον νόμο, χωρίς διάκριση. Για το σκοπό αυτό, ο νόμος πρέπει να απαγορεύει οποιαδήποτε διάκριση και να εγγυάται σε όλα τα πρόσωπα ίση και αποτελεσματική προστασία από διακρίσεις βασιζόμενες, ιδίως, στη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή άλλη κατάσταση.»

Με μεταγενέστερη απόφαση της 30ης Ιανουαρίου 1991 (AWW 1990/105, που δημοσιεύθηκε στην επιθεώρηση Rechtspraak Sociale Verzekering 1991/182), το Centrale Raad Van Beroep, στηριζόμενο κυρίως σε λόγους πρακτικής φύσεως, έκρινε ότι το δικαίωμα επιδόματος δυνάμει του AWW, το οποίο είχε απονεμηθεί κατ'αυτόν τον τρόπο στους χήρους, ίσχυε αναδρομικά από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, ημερομηνία κατά την οποία η οδηγία 79/7 έπρεπε να είχε μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο. Με την ίδια απόφαση, το Centrale Raad θεώρησε ότι η περίπτωση των χήρων συνιστά μιά «ιδιαιτέρη περίπτωση» κατά την έννοια του άρθρου 25, παράγραφος 5, του AWW, δεδομένου ότι κατά το χρονικό διάστημα πριν από την έκδοση των αποφάσεων της 7ης Δεκεμβρίου 1988 επικρατούσε μεγάλη αβεβαιότητα όσον αφορά το ζήτημα εάν οι χήροι μπορούσαν να αξιώσουν επιδόματα δυνάμει του AWW, έκρινε όμως ότι το Sociale Verzekeringsbank μπορεί να κάνει χρήση της εξουσίας του να χορηγήσει σε χήρο το επίδομα αυτό με ημερομηνία ενάρξεως προγενέστερη από το ένα έτος πριν από την πρώτη ημέρα του μήνα κατά τη διάρκεια του οποίου υποβλήθηκε η αίτηση μόνο όταν, άλλως, μπορεί να γίνει λόγος για «κατάσταση ιδιαίτερης χαλεπότητας» όσον αφορά τον δικαιούχο του επιδόματος.

Επιπλέον, με απόφαση της 23ης Μαΐου 1991 (AWW 1986/322, που δημοσιεύθηκε στο Administratiefrechtelijke Beslissingen 1991, 544), το Centrale Raad van Beroep έκρινε ότι τα έννομα αποτελέσματα που συνδέονται με τη χορήγηση επιδόματος δυνάμει του AWW πρέπει να ισχύουν πλήρως έναντι των χήρων, όταν πρόκειται για παροχές που προβλέπονται από άλλο νόμο και ότι, συνεπώς, το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW ισχύει επίσης για τους άνδρες, με αποτέλεσμα ότι η διάταξη αυτή συνεπάγεται και γι'αυτούς, από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, παύση της καταβολής του επιδόματος που προβλέπει ο AAW, όταν αποκτούν δικαίωμα συντάξεως χήρου. Το Centrale Raad κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, από την ημερομηνία αυτή, το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW δεν συνεπάγεται ούτε άμεσα ούτε έμμεσα δυσμενείς διακρίσεις έναντι των γυναικών.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στις 12 Μαρτίου 1991 υποβλήθηκε στο ολλανδικό κοινοβούλιο σχέδιο νόμου Algemene Nabestaandenwet (γενικός νόμος περί των επιζώντων, Kamerstukken II, 1990-1991, 22013, n°s 1-3), που σκοπεύει στη θέσπιση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών στον τομέα των παροχών προς επιζώντες.

3. Η A.M. van Gemert-Derks, προσφεύγουσα της κύριας δίκης, γεννηθείσα στις 16 Ιανουαρίου 1937, ασκούσε ανεξάρτητη επαγγελματική δραστηριότητα από το 1972. Το Φεβρουάριο 1982 κατέστη ανίκανη προς εργασία και στις 31 Ιανουαρίου 1983 άρχισε να της χορηγείται επίδομα δυνάμει του AAW βάσει ποσοστού 80-100 % ανικανότητας προς εργασία.

Στις 23 Οκτωβρίου 1987 απεβίωσε ο σύζυγος της van Gemert-Derks. Συνεπεία αυτού, άρχισε από την 1η Οκτωβρίου 1987 να χορηγείται στην van Gemert-Derks σύνταξη χήρας δυνάμει του AWW.

Με απόφαση της 8ης Ιανουαρίου 1988, το Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Chemische Industrie (διεύθυνση της επαγγελματικής ενώσεως της χημικής βιομηχανίας), προκατόχου της Nieuwe Industriële Bedrijfsvereniging (νέα επαγγελματική ένωση της βιομηχανίας), καθής της κύριας δίκης, έπαιυσε, από 1ης Οκτωβρίου 1987, και την κατ'εφαρμογήν του άρθρου 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW, χορήγηση του επιδόματος που λάμβανε η προσφεύγουσα της κύριας δίκης δυνάμει του AAW. Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι η μετάβαση από το καθεστώς AAW στο καθεστώς AWW είχε ως συνέπεια, για την van Gemert-Derks ότι το καθαρό ποσό του λαμβανομένου επιδόματος μειώθηκε κατά μερικές δεκάδες φιορίνια (HFL), το πολύ μέχρι 100 HFL μηνιαίως.

4. Η van Gemert-Derks άσκησε προσφυγή κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Raad van Beroep te 's-Hertogenbosch, το οποίο ήδη, με απόφαση της 30ής Οκτωβρίου 1986 (AAW 86/939, σε παρόμοια υπόθεση, στην οποία διάδικοι ήταν αφενός η A. van de Broeck-Jaspers και αφετέρου η Bestuur van de Nieuwe Algemene Bedrijfsvereniging), είχε κρίνει ότι, από την 23η Δεκεμβρίου 1984, το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και στοιχείο b, του AAW αντέβαινε προς το κοινοτικό δίκαιο και, ιδίως, προς τις κρίσιμες διατάξεις της οδηγίας 79/7 και δεν έπρεπε, επομένως, να εφαρμόζεται, με αποτέλεσμα να είναι, ενδεχομένως, δυνατή ή σύρρευση των επιδομάτων που παρέχονται δυνάμει του AAW με τα επιδόματα του AWW. Παρά την προαναφερθείσα μεταγενέστερη νομολογία του

Centrale Raad van Beroep, και, ιδίως, την προαναφερθείσα απόφαση της 23ης Μαΐου 1991 (AAW 1986/322), με την οποία ακυρώθηκε η απόφαση του Raad von Beroep te 's-Hertogenbosch, της 30ης Οκτωβρίου 1986, το αιτούν δικαστήριο, εκτιμώντας ότι η διαφορά που έχει αχθεί ενώπιόν του εγείρει ζητήματα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, αποφάσισε, με Διάταξη της 17ης Δεκεμβρίου 1991, να υποβάλει στο Δικαστήριο, κατ'εφαρμογήν του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Συνάδει προς το κοινοτικό δίκαιο η εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου ερμηνεία του άρθρου 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά δικαιώματα — από το οποίο δεσμεύεται (τουλάχιστον) 11 από τα 12 κράτη μέλη της ΕΟΚ — υπό την έννοια ότι το άρθρο αυτό επιβάλλει από την 23η Δεκεμβρίου 1984 πλήρη ισότητα μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στον τομέα της προβλεπόμενης από το νόμο συντάξεως επιζώντων, τη στιγμή που ο τομέας αυτός εξαιρείται προσωρινώς από την αρμοδιότητα της Κοινότητας;

2) Συνάδει μια διάταξη του εθνικού δικαίου, όπως το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και στοιχείο b, του AAW — η οποία κατά το Centrale Raad van Beroep, από την 23η Δεκεμβρίου 1984 δεν συνεπάγεται πλέον δυσμενείς διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, επειδή “από την ημερομηνία αυτή μπορεί πράγματι να προκύψει χαμηλότερο επίδομα και για τους άνδρες ως συνέπεια της μεταβάσεως από ένα επίδομα AAW σε ένα επίδομα AWW” — προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, καθόσον η εθνική διάταξη εξακολουθεί να επιφέρει μείωση εισοδήματος για όλες τις (πλήρως ή, ενδεχομέ-

ως, και εν μέρει) ανάκτους προς εργα-
σία χήρες και μόνο κατ' εξαίρεση (δηλα-
δή: στις περιπτώσεις κατά τις οποίες μια
"κατάσταση ιδιαίτερης χαλεπότητας"
επιβάλλει τη χορήγηση συντάξεως
χήρου αναδρομικά επί μακρό χρόνο,
υφίσταται δε δυνατότητα αναζήτησεως
του επιδόματος AAW) για χήρους που
βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση;

- 3) Αν στο ερώτημα 1 ή 2 δοθεί αρνητική
απάντηση, αφήνει το κοινοτικό δίκαιο
το εθνικό δικαστήριο ελεύθερο να μην
εφαρμόσει κατά την κρίση του στο
σύνολό της μια εθνική διάταξη, όπως
αυτή που αναφέρεται στο δεύτερο ερώ-
τημα ή να την ερμηνεύσει ως διάταξη
συμψηφιστικού χαρακτήρα; Σε περι-
πτωση αρνητικής απαντήσεως, ποια επι-
λογή θα είναι τότε περισσότερο σύμ-
φωνη προς το κοινοτικό δίκαιο;»

5. Στη διάταξη περί παραπομπής, το Raad
van Beroep υπογραμμίζει, κατ' αρχάς, προ-
κειμένου να εξηγήσει τους λόγους που το
ώθησαν να υποβάλει το πρώτο προδικα-
στικό ερώτημα, ότι, με εξαίρεση την Ελλη-
νική Δημοκρατία, όλα τα κράτη μέλη έχουν
ήδη κυρώσει το Διεθνές Σύμφωνο. Στη συ-
νέχεια, αναφέρει ότι το προαναφερθέν άρθρο
26 του Συμφώνου αυτού περιέχει επίσης την
αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και
γυναικών στον τομέα της κοινωνικής ασφα-
λίσεως, έναν τομέα, ο οποίος εμπίπτει,
καταρχήν, εν πάση περιπτώσει από τις
23 Δεκεμβρίου 1984, στην αρμοδιότητα της
Κοινότητας. Εξάλλου, το άρθρο 3, παρά-
γραφος 2, της οδηγίας 79/7, που ορίζει ότι η
εν λόγω οδηγία δεν εφαρμόζεται στις διατά-
ξεις περί παροχών προς επιζώντες, εξαιρεί
αυτό το μέρος του τομέα της κοινωνικής
ασφαλίσεως από την αρμοδιότητα της

Κοινότητας. Ωστόσο, το Raad van Beroep
θεωρεί ότι η εξαίρεση αυτή είναι μόνο προ-
σωρινή. Ενόψει της νομολογίας του Δικα-
στηρίου όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ του
κοινοτικού δικαίου και του «κοινού» διε-
θνούς δικαίου, όπως προκύπτει, μεταξύ άλ-
λων, από τις αποφάσεις της 31ης Μαρτίου
1971, 22/70, AETR (Συλλογή τόμος 1969-
1971, σ. 729), της 12ης Δεκεμβρίου 1972,
21-24/72, International Fruit Company (Συλ-
λογή τόμος 1972-1973, σελίδα 281) και της
14ης Ιουλίου 1976, 3/76, 4/76 και 6/76, Kra-
mer (Συλλογή τόμος 1976 σ. 475), τίθεται το
ζήτημα εάν τα εθνικά δικαστήρια υποχρεού-
νται ενδεχομένως να ερμηνεύουν το άρθρο
26 του Διεθνούς Συμφώνου όσον αφορά την
ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέ-
ματα συντάξεων επιζώντων κατά το δυνα-
τόν ομοιόμορφα και λαμβάνοντας υπόψη το
εκάστοτε στάδιο της εξελίξεως του κοινοτι-
κού δικαίου και να κρίνουν ότι το άρθρο
αυτό δεν επιβάλλει ακόμη την πλήρη ισό-
τητα μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών
στον τομέα των εκ του νόμου συντάξεων
επιζώντων. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η ερμη-
νεία που έδωσε το Centrale Raad van Beroep
στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου,
ιδίως με την προαναφερθείσα απόφασή του
της 7ης Δεκεμβρίου 1988 (AWW 1987/17),
εάν δεν γίνει δεκτή στα άλλα κράτη μέλη,
μπορεί να καταστήσει δυσχερέστερη την
επιλογή κοινοτικής λύσεως στον τομέα αυτό
και να δημιουργήσει έτσι μια κατάσταση
ασυμβίβαστη με το άρθρο 5 της Συνθήκης
ΕΟΚ. Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο φρο-
νεί ότι η ερμηνεία αυτή μπορεί να σημαίνει
ότι η προβλεπόμενη στην οδηγία ΕΟΚ
79/7 εξαίρεση των παροχών προς επιζώντες
είναι άκυρη, είτε επειδή αντίκειται στο
άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου, το
οποίο, ως έκφραση ενός θεμελιώδους
δικαιώματος που περιέχεται σε διεθνή σύμ-
βαση κυρωθείσα από (σχεδόν) όλα τα κράτη
μέλη αποτελεί θεμελιώδη αρχή της κοινοτι-
κής εννόμου τάξεως είτε επειδή αντίκειται
στην αρχή της ισότητας που καθιερώνει το
κοινοτικό δίκαιο.

Τέλος, το Raad van Beroep παρατηρεί ότι τυχόν αρνητική απάντηση στο πρώτο ερώτημα θα καθιστούσε περιττό το δεύτερο ερώτημα, επειδή, στην περίπτωση αυτή, θα έπρεπε να αγνοηθεί η νομολογία του Centrale Raad van Beroep, κατά την οποία το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και στοιχείο b, του AAW εφαρμόζεται από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 και στους άνδρες, οπότε θα μπορούσε άνευ ετέρου να γίνει δεκτό ότι η διάταξη αυτή συνεπάγεται άμεσα δυσμενείς διακρίσεις για τις γυναίκες και ότι από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 δεν θα πρέπει να έχει εφαρμογή, επειδή αντίκειται στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7. Το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι η τυχόν αρνητική απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα δεν αναμένεται να έχει άμεσα δυσμενή αποτελέσματα για τους Ολλανδούς χήρους, δεδομένου ότι το προαναφερθέν σχέδιο Algemene Nabestaandenwet ρυθμίζει νομοθετικά τη σύνταξη χήρων, και ότι δεν μπορεί να προβληθεί αξίωση επιστροφής των συντάξεων χήρων που έχουν ήδη καταβληθεί βάσει της νομολογίας του Centrale Raad van Beroep.

Όσον αφορά το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Raad van Beroep εκτιμά ότι, ακόμη και μετά την έκδοση των αποφάσεων του Centrale Raad van Beroep που προαναφέρθηκαν, είναι εξαιρετικά σπάνια η περίπτωση της αποκτήσεως, από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 δικαιώματος συντάξεως χήρου και της συνακόλουθης παύσεως καταβολής του επιδόματος του AAW. Αιτήσεις για συντάξεις χήρων υποβλήθηκαν, με ελάχιστες εξαιρέσεις, μόλις μετά την έκδοση της αποφάσεως του Centrale Raad van Beroep της 7ης Δεκεμβρίου 1988 (AWW 1987/17), με συνέπεια τη χορήγηση, δυνάμει του άρθρου 25, παράγραφος 3, του AAW και πλην εξαιρέσεως προβλεπομένης για περιπτώσεις «ιδιαιτέρως χαλεπότητας», των συντάξεων χήρων δυνάμει της παραγράφου 5 του άρθρου αυτού κατά κανόνα το νωρίτερο από την 1η

Δεκεμβρίου 1987. Από τα παραπάνω το Raad van Beroep συμπεραίνει ότι, κατά το χρονικό σημείο — 1η Οκτωβρίου 1987 — που έπαυσε η καταβολή του επιδόματος AAW στην van Gemert-Derks κατ'εφαρμογή του άρθρου 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW, η συνδεδεμένη με την εφαρμογή αυτής της διατάξεως μείωση του εισοδήματος έπληξε όλες τις (πλήρως) ανίκανες προς εργασία χήρες και μόνο σε ένα πολύ μικρό ποσοστό τους (πλήρως) ανίκανους προς εργασία χήρους. Το αιτούν δικαστήριο φρονεί, κατά συνέπεια, ότι, ανεξάρτητα από το εάν κατά το χρονικό διάστημα από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 έως την 1η Δεκεμβρίου 1987 υπήρχε τυπική ισότητα μεταξύ των (πλήρως) ανίκανων προς εργασία χήρων και χήρων, υπήρχε, εν πάσει περιπτώσει, κατά το χρονικό αυτό διάστημα εν τοις πράγμασι ανισότητα μεταξύ των δύο αυτών κατηγοριών. Αυτή η εν τοις πράγμασι ανισότητα καθίσταται οξύτερη εξαιτίας του ότι, στις περιπτώσεις στις οποίες η σύνταξη χήρου έχει χορηγηθεί αναδρομικώς επί μακρότερο χρόνο στους χήρους που έχουν λάβει επίδομα AAW, υπάρχει περιορισμένη μόνο ή και καμία δυνατότητα αναζητήσεως του επιδόματος AAW, με συνέπεια ότι οι χήροι έχουν λάβει παράλληλα και τα δύο επιδόματα (για ορισμένο χρόνο).

Όσον αφορά το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το Raad van Beroep υπογραμμίζει ότι, εάν το Δικαστήριο δώσει στο δεύτερο (ή στο πρώτο) ερώτημα αρνητική απάντηση, στο Raad van Beroep εναπόκειται να κρίνει περαιτέρω μήπως το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW δεν πρέπει να εφαρμοστεί στο σύνολό του (όπως ήδη έκρινε με την προαναφερθείσα απόφασή του, της 30ής Οκτωβρίου 1986, AAW 86/939) ή εάν η διάταξη αυτή πρέπει να ερμηνευτεί ως διάταξη συμψηφιστικού χαρακτήρα υπό την έννοια ότι το επίδομα AAW πρέπει ενδεχομένως να καταβάλλεται μόνο καθόσον υπερβαίνει τη σύνταξη

AWW. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο δηλώνει ότι προς το παρόν θεωρεί ότι η λύση του συμψηφισμού ισοδυναμεί κατ'ουσία με μια τροποποίηση του νόμου η οποία μπορεί να υπερβαίνει τα όρια των δικαστικών αρμοδιοτήτων και ότι δεν πρέπει να αποκλείεται άνευ ετέρου το ενδεχόμενο η αποτελεσματική εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου να απαιτεί να αντιμετωπίσει ο αμελής νομοθέτης όλες τις συνέπειες που απορρέουν από τη δράση ή την αδράνεια του. Στο ίδιο πλαίσιο, από το γεγονός ότι η σύνταξη AWW και το ύψος της είναι τελείως ανεξάρτητα από τα λοιπά εισοδήματα της ενδιαφερομένης και ότι το επίδομα AAW αποτελεί γενικώς ένα επίδομα που προβλέπεται για την αναπλήρωση απωλεσθέντων εισοδημάτων από την εργασία, το αιτούν δικαστήριο συνάγει ότι δεν είναι άνευ ετέρου προφανές ότι ένα τέτοιο επίδομα ούτε μπορεί ούτε επιτρέπεται να λαμβάνεται παράλληλα με τη σύνταξη AWW.

6. Η διάταξη του Raad van Beroep te's-Hertogenbosch πρωτοκολλήθηκε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 30 Δεκεμβρίου 1991.

7. Σύμφωνα με το άρθρο 20 του πρωτοκόλλου περί του οργανισμού του Δικαστηρίου ΕΟΚ, γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν στις 10 Απριλίου 1992 η ολλανδική κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον T. P. Hofstee, αναπληρωτή γενικό γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών, στις 13 Απριλίου 1992 η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους Ernst Röder, Ministerialrat του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Οικονομίας και Joachim Karl, Regierungsdirektor του ίδιου Υπουργείου, στις 14 Απριλίου 1992 η Bestuur van de Nieuwe Industriële Bedrijfsvereniging, καθής της κύριας δίκης, εκπροσωπούμενη από τον C. R. J. A. M. Brent, ο οποίος ασκεί προσωρινά καθήκοντα προϊσταμένου της νομικής υπηρεσίας για θέματα κοινωνικής ασφάλισης της ενώσεως «Gemeenschappelijk Administratiekantoor» και

η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από την Karen Banks και τον Ben Smulders, μέλη της Νομικής Υπηρεσίας, και στις 29 Απριλίου 1992 η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από την Lucinda Hudson, Treasury Solicitor's Department, επικουρούμενη από τον Christopher Vajda, barrister.

8. Το Δικαστήριο, κατόπιν εκθέσεως του εισηγητή δικαστή και αφού άκουσε το γενικό εισαγγελέα, αποφάσισε να προχωρήσει στην προφορική διαδικασία χωρίς προηγούμενη διεξαγωγή αποδείξεων.

II — Γραπτές παρατηρήσεις που κατατέθηκαν από τους διαδίκους

A — Ως προς το πρώτο προδικαστικό ερώτημα

1. Η *Bestuur van de Nieuwe Industriële Bedrijfsvereniging* δεν συμμερίζεται την άποψη που εξέφρασε το Raad van Beroep te's-Hertogenbosch στην διάταξη περί παραπομπής, ότι δηλαδή τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται, στον τομέα της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα παροχών προς επιζώντες, να ερμηνεύουν το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου κατά το δυνατό ομοίμορφα και λαμβάνοντας υπ'όψη το εκάστοτε στάδιο εξέλιξης του κοινοτικού δικαίου. Αντιθέτως, η Bestuur συνάγει από τη νομολογία του Δικαστηρίου στην οποία παραπέμπει το αιτούν δικαστήριο και, ιδίως, από την προαναφερθείσα απόφαση της 31ης Μαρτίου 1971 στην υπόθεση AETR, ότι, εφ'όσον η

Κοινότητα δεν έχει εκδώσει καμία διάταξη θεσπίζουσα, υπό οποιαδήποτε μορφή, κοινούς κανόνες για την εφαρμογή μιάς κοινής πολιτικής προβλεπομένης από τη Συνθήκη, τα κράτη μέλη διατηρούν την αρμοδιότητά τους. Η Bestuur φρονεί, επομένως, ότι στο πεδίο των παροχών προς επιζώντες, στο οποίο δεν έχει θεσπιστεί ακόμη κανένας κοινοτικός κανόνας, τα κράτη μέλη, και επομένως και τα δικαστήριά τους, παραμένουν ελεύθερα να αναγνωρίσουν άμεσο αποτέλεσμα στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου και, ενδεχομένως, να το ερμηνεύσουν κατά την κρίση τους. Κατά την Bestuur, η αποδοχή της αντίθετης απόψεως θα σήμαινε ότι, καθ'όσον χρόνο δεν έχει θεσπιστεί κοινοτική ρύθμιση, ο εθνικός δικαστής είναι υποχρεωμένος να προβαίνει σε δυσμενή μεταχείριση των χήρων σε σύγκριση με τις χήρες.

Η Bestuur συμπληρώνει ότι, κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η οποία επικυρώθηκε με την απόφαση της 18ης Ιουνίου 1991, C-260/89, ERT (Συλλογή 1991, σ. I-2925, σκέψη 42), το Δικαστήριο δεν μπορεί να κρίνει υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μια εθνική ρύθμιση που δεν είναι ενταγμένη στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου. Δεδομένου ότι ο AWW δεν είναι ενταγμένος σήμερα στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου, το Δικαστήριο είναι εξίσου αναρμόδιο να κρίνει τον εν λόγω νόμο υπό το φως του άρθρου 26 του Διεθνούς Συμφώνου.

Συνεπώς, η Bestuur προτείνει στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα να δοθεί καταφατική απάντηση.

2. Η Γερμανική Κυβέρνηση ερμηνεύει το πρώτο προδικαστικό ερώτημα υπό την

έννοια ότι το αιτούν δικαστήριο επιθυμεί να μάθει εάν το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του κοινοτικού δικαίου. Ωστόσο, η Γερμανική Κυβέρνηση φρονεί ότι εάν το ερώτημα ερμηνευτεί κατ'αυτόν τον τρόπο, θα πρέπει να του δοθεί αρνητική απάντηση. Συγκεκριμένα, πρώτον, το Διεθνές Σύμφωνο χρονολογείται από τις 19 Δεκεμβρίου 1966, οπότε, σύμφωνα με το άρθρο 234 της Συνθήκης, αποκλείεται να δεσμεύει την Κοινότητα. Δεύτερον, σε θέματα διεθνών συνθηκών που αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου το Δικαστήριο έχει αναφερθεί μέχρι σήμερα μόνο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τα προσαρτημένα σ'αυτήν πρωτόκολλα, υπογραμμίζοντας ρητά ότι, σε αντίθεση προς το Διεθνές Σύμφωνο, πρόκειται για μια συνθήκη στην οποία όλα τα κράτη μέλη έχουν συνεργαστεί ή προσχωρήσει. Επιπλέον, κατά την άποψη της Γερμανικής Κυβερνήσεως, το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου δεν μπορεί να εφαρμοστεί εν προκειμένω, δεδομένου ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως αποτελεί αντικείμενο μιας ειδικής διατάξεως της Συνθήκης ΕΟΚ, και συγκεκριμένα του άρθρου 7, η οποία, όμως, δεν αναπτύσσει αποτελέσματα παρά μόνο στο πλαίσιο του πεδίου εφαρμογής της Συνθήκης. Με εξαίρεση όμως το άρθρο 119, η Συνθήκη δεν προβλέπει καμία απαγόρευση των διακρίσεων λόγω φύλου. Όσον αφορά τη γενική αρχή της ισότητας, όπως ισχύει στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου, αυτή δεσμεύει αποκλειστικά την Κοινότητα, δεδομένου ότι το Δικαστήριο έχει ρητά αποκρούσει την απευθείας εφαρμογή της αρχής αυτής εντός των εννόμων τάξεων των κρατών μελών (απόφαση της 15ης Ιουνίου 1978, 149/77, Defrenne III, Συλλογή τόμος 1978, σ. 419). Τέλος, πρέπει να ληφθεί υπ'όψη το γεγονός ότι το άρθρο 3, παράγραφος 2, της οδηγίας 79/7 εξαιρεί ρητά από το πεδίο εφαρμογής της τις παροχές προς επιζώντες.

3. Η Ολλανδική Κυβέρνηση ισχυρίζεται, εκ προοιμίου, ότι το ζήτημα εάν το Διεθνές

Σύμφωνο αποτελεί ή πρέπει να αποτελέσει, κατά τον ίδιο τρόπο όπως και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, υπόδειγμα για τη διευκρίνιση του περιεχομένου της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης τάξεως μπορεί να αγνοηθεί, δεδομένου ότι, σε αντίθεση προς την εν λόγω σύμβαση, το Διεθνές Σύμφωνο δεν έχει κυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη. Επιπλέον, παρέλκει εξίσου η εξέταση του ζητήματος εάν το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου μπορεί να αναπτύξει άμεσο αποτέλεσμα εντός της κοινοτικής έννομης τάξεως, δεδομένου ότι το ίδιο το κοινοτικό δίκαιο περιέχει ήδη μια γενική αρχή περί ισότητας, η οποία θεωρείται ως μία από τις θεμελιώδεις αρχές της κοινοτικής έννομης τάξεως και εκφράζεται με ποικίλους τρόπους στην Συνθήκη και στη νομολογία του Δικαστηρίου.

Η Ολλανδική Κυβέρνηση παρατηρεί στη συνέχεια ότι η οδηγία 79/7 στηρίζεται αποκλειστικά στο άρθρο 235 της Συνθήκης, το οποίο παρέχει στον κοινοτικό νομοθέτη διακριτική ευχέρεια, ανάλογη προς την πολιτική ευθύνη την οποία υπέχει κατά την υλοποίηση των σκοπών της Συνθήκης, οι οποίοι ορίζονται στο άρθρο 2 αυτής. Επιπλέον, το Δικαστήριο έχει ήδη επανειλημμένως υπογραμμίσει ότι ο κοινοτικός νομοθέτης διαθέτει ένα περιθώριο εκτιμήσεως, το οποίο του παρέχει τη δυνατότητα να μην προβαίνει παρά μόνο σε σταδιακή εναρμόνιση και σε προοδευτική κατάργηση των διαφορών που υφίστανται μεταξύ των νομοθεσιών των κρατών μελών (απόφαση της 29ης Φεβρουαρίου 1984, 37/83, Rewe-Zentrale, Συλλογή 1984, σ. 1229, σκέψη 20· απόφαση της 18ης Απριλίου 1991, C-63/89, Les Assurances du Crédit, Συλλογή 1991, σ. τόμος I-1799, σκέψη 11). Ρητή έκφραση της ιδέας αυτής αποτελεί το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον τίτλο της, το προσήμιο και το άρθρο 1, η οδηγία 79/7 τείνει στην «προοδευτική εφαρμογή» της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως στα

νομοθετικά συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως. Η δε προσωρινή εξαίρεση των παροχών προς επιζώντες από την προσπάθεια προοδευτικής εναρμόνισσεως που έχει αναληφθεί στον τομέα αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι ο κοινοτικός νομοθέτης θέλησε να ασχοληθεί, κατ'αρχάς, με τους κλάδους της κοινωνικής ασφαλίσεως στους οποίους η εφαρμογή της αρχής της ισότητας υπέρ των γυναικών παρουσίαζε κάποια καθυστέρηση, διατηρώντας προσωρινά σε ισχύ τα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως τα οποία, κατά το χρόνο εκείνο, τουλάχιστον στο πλαίσιο της ολλανδικής νομοθεσίας, ευνοούσαν πρωτίστως τις γυναίκες. Η Ολλανδική Κυβέρνηση φρονεί ότι, υπ'αυτές τις συνθήκες, θεμιτών ο κοινοτικός νομοθέτης άφησε προσωρινά στον εθνικό νομοθέτη την εξουσία να θεσπίζει συστήματα χορηγήσεως παροχών προς επιζώντες, χωρίς να θίγει την κοινοτική αρχή της ισότητας. Συνεπώς, στην παρούσα κατάσταση του κοινοτικού δικαίου, ο τομέας αυτός εξακολουθεί να διέπεται, τουλάχιστον προσωρινά, από τις διατάξεις και τις αρχές του εσωτερικού δικαίου και του διεθνούς δικαίου που ισχύουν, ενδεχομένως, στα κράτη μέλη (βλ. κατ' αυτή την ίδια έννοια, την προαναφερθείσα απόφαση της 15ης Ιουνίου 1978 στην υπόθεση Defrenne III, σκέψη 32).

Η Ολλανδική Κυβέρνηση προσθέτει, όλως επικουρικός, ότι η κατάσταση δεν θα ήταν διαφορετική εάν έπρεπε να δοθεί στην κοινοτική αρχή της ισότητας ευρύτερο περιεχόμενο, έτσι ώστε να αντιστοιχεί από απόψεως περιεχομένου στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου. Πράγματι, το άρθρο αυτό, καθόσον ενδιαφέρει τον κοινοτικό νομοθέτη, δεν επιβάλλει, σύμφωνα με την ερμηνεία που του έχει δοθεί από την Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών, την τήρηση της αρχής της ισότητας σε κάποιον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως, παρά μόνο εάν και στο μέτρο που ο εν λόγω τομέας έχει πράγματι ρυθμιστεί νομοθετικά.

Όσον αφορά την ουσία του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, η ολλανδική κυβέρνηση φρονεί ότι αφορά το ζήτημα εάν η ερμηνεία που δίδει στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου ένα εθνικό δικαστήριο, έτσι ώστε να προωθεί την ίση μεταχείριση περισσότερο απ'όσο επιβάλλει στα κράτη μέλη η οδηγία 79/7 στον τομέα των νομοθετικών συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως, είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο. Συναφώς, η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζει κατ'αρχάς ότι είναι αμφίβολο εάν η ερμηνεία που δίδει ένα δικαστήριο κράτους μέλους στις διεθνείς υποχρεώσεις που υπέχει αυτό το κράτος μέλος υπόκειται στον έλεγχο του Δικαστηρίου δυνάμει του άρθρου 177 της Συνθήκης, ιδίως όταν πρόκειται, όπως στη παρούσα υπόθεση, για ένα θέμα που δεν καλύπτεται από οποιαδήποτε κοινοτική ρύθμιση. Κατά την άποψη της Ολλανδικής Κυβερνήσεως, δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου, στην παρούσα κατάσταση του κοινοτικού δικαίου και σε έναν τομέα όπως ο προκειμένος, ούτε η εξασφάλιση της ομοιόμορφης ερμηνείας του άρθρου 26 του Διεθνούς Συμφώνου.

Στη συνέχεια, η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, δεδομένου ότι στο πεδίο των νομοθετικών συστημάτων των παροχών προς επιζώντες ούτε η Συνθήκη ούτε η οδηγία 79/7 προβλέπουν υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη, η παραπομπή στο άρθρο 5 της Συνθήκης, που υποχρεώνει τα κράτη μέλη να λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει «την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την παρούσα Συνθήκη ή προκύπτουν από πράξεις των οργάνων της Κοινότητας» είναι αλυσιτελής. Η Ολλανδική Κυβέρνηση προσθέτει ότι, ακόμη και αν έπρεπε να εφαρμοστεί το άρθρο 5 της Συνθήκης, δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να συναχθεί οποιαδήποτε παράβαση του άρθρου αυτού. Πρώτον, η επίδικη εθνική νομολογία σχε-

τικά με το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου έχει καταστήσει δυνατή την υλοποίηση, στο πλαίσιο της ολλανδικής έννομης τάξεως, της ίσης μεταχειρίσεως σε βαθμό μεγαλύτερο από αυτόν που επιβάλλεται με την οδηγία 79/7, η οποία εξαιρεί, βέβαια, από το πεδίο εφαρμογής της τις παροχές προς επιζώντες, αλλά ουδόλως υποχρεώνει τα κράτη μέλη να αφήσουν άθικτες τις ενδεχόμενες περιπτώσεις άνισης μεταχειρίσεως στο πεδίο αυτό. Δεύτερον, η νομολογία αυτή ουδόλως θίγει το πνεύμα, τον σκοπό και το γράμμα της προτάσεως που υποβλήθηκε από την Επιτροπή στο Συμβούλιο, στις 27 Οκτωβρίου 1987, εν όψει της εκδόσεως μιας οδηγίας που να συμπληρώνει την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών στα νομοθετικά και επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως [COM (87) 494 τελικό, ΕΕ C 309, της 19ης Νοεμβρίου 1987, σ. 10].

Συνεπώς, η Ολλανδική Κυβέρνηση προτείνει να δοθεί στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα η εξής απάντηση:

«Ουδόλως αντιβαίνει προς το κοινοτικό δίκαιο η ερμηνεία που δίδει το ολλανδικό δικαστήριο στο άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου για την προστασία των Αστικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων, της 19ης Δεκεμβρίου 1966, σύμφωνα με την οποία από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, το άρθρο αυτό συνεπάγεται την πλήρη ισότητα ανδρών και γυναικών στον τομέα των εκ του νόμου συντάξεων επιζώντων.»

4. Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου υποστηρίζει, πρώτον, ότι τα εκ του νόμου συστήματα παροχών προς επιζώντες δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου και, δεύτερον, ότι η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου δεν εκτείνεται στις

εθνικές νομοθεσίες που εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου.

Η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου παρατηρεί κατ' αρχάς ότι η οδηγία 79/7 στηρίζεται στο άρθρο 235 της Συνθήκης, το οποίο τυγχάνει εφαρμογής όταν ενέργεια της Κοινότητας θεωρείται αναγκαία για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της Κοινότητας και η Συνθήκη δεν προβλέπει τις απαιτούμενες προς το σκοπό αυτό εξουσίες. Η εν λόγω κυβέρνηση επισημαίνει επίσης ότι, σε αντίθεση προς όσα προβλέπονται στην περίπτωση των εξαιρέσεων του άρθρου 7 της οδηγίας 79/7, η οδηγία αυτή δεν περιέχει ρητή διάταξη που να προβλέπει την επανεξέταση των εξαιρέσεων του άρθρου 3, παράγραφος 2.

Στη συνέχεια, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου αναφέρεται στην πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, που επικυρώθηκε πρόσφατα με την απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1991, C-159/90, Grogan (Συλλογή 1991, σ. I-4685, σκέψη 31), από την οποία προκύπτει ότι στους τομείς που εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής των κοινοτικών κανόνων, το Δικαστήριο δεν αποφαινεται όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ούτε την εφαρμόζει, και φρονεί ότι η ίδια στάση πρέπει να υιοθετηθεί κατά μείζονα λόγο ως προς το Διεθνές Σύμφωνο και επομένως ως προς το άρθρο 26 του Συμφώνου αυτού. Τέλος, η εν λόγω κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι στο πρώτο ερώτημα θα δινόταν η ίδια απάντηση ακόμη κι αν το ερώτημα αυτό αφορούσε το πρόβλημα της δυνατότητας εφαρμογής της κοινοτικής αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων στα νομοθετικά συστήματα παροχών προς επιζώντες. Συναφώς, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου παραπέμπει στην προαναφερθείσα απόφαση της 15ης Ιουνίου 1978 στην υπόθεση Defrenne III, από την οποία προκύπτει ότι η αρχή της

απαγορεύσεως των διακρίσεων δεν εφαρμόζεται στους τομείς στους οποίους ο κοινοτικός νομοθέτης δεν έχει αναλάβει αρμοδιότητες.

Συνεπώς, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου προτείνει στο Δικαστήριο να δώσει στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα την ακόλουθη απάντηση:

«Το άρθρο 3, παράγραφος 2, της οδηγίας 79/7 του Συμβουλίου δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως όσον αφορά ένα νομοθετικό σύστημα παροχών προς επιζώντες. Το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα δεν επηρεάζει το κύρος, το πεδίο εφαρμογής και την ερμηνεία του άρθρου 3, παράγραφος 2, της οδηγίας 79/7 του Συμβουλίου.»

5. Η *Επιτροπή* φρονεί ότι, σ'έναν τομέα όπως αυτός των εκ του νόμου συντάξεων επιζώντων ο οποίος, προς το παρόν, δεν καλύπτεται από την οδηγία 79/7 ούτε ρυθμίζεται από άλλη πράξη του κοινοτικού δικαίου, τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να εφαρμόζουν την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών κατά τρόπο που να ικανοποιεί το οικείο κράτος μέλος, υπό την προϋπόθεση ότι δεν παρεμποδίζεται με τον τρόπο αυτό, άμεσα ή έμμεσα, η πρακτική αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου στους τομείς όπου το δίκαιο αυτό επιβάλλει την εν λόγω αρχή. Το γεγονός ότι η αρχή αυτή εφαρμόζεται δύναμει μιας διεθνούς συνθήκης, όπως το Διεθνές Σύμφωνο, ουδόλως αναιρεί όσα προεκτέθηκαν, δεδομένου ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει επανειλημμένως (βλ. τις αποφάσεις της 11ης Ιουλίου 1985, 60/84 και 61/84, Cinéthèque, Συλλογή 1985, σ. 2605, σκέψη 26, της 30ης Σεπτεμβρίου 1987, 12/86, Demirel, Συλλογή 1987, σ. 3719, σκέψη 28, της 18ης Ιουνίου 1991, C- 260/89, EPT, Συλλογή 1991, σ. I-2925, σκέψη 42), όσον αφορά

την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ότι δεν μπορεί να εκτιμήσει, υπό το φως της συμβάσεως αυτής, μια εθνική κανονιστική ρύθμιση που δεν εντάσσεται στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου.

Συνεπώς, η Επιτροπή προτείνει στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα να δοθεί η ακόλουθη απάντηση:

«Η ερμηνεία, από το εθνικό δικαστήριο, του άρθρου 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα, υπό την έννοια ότι από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 το άρθρο αυτό επιβάλλει την πλήρη ισότητα μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών στον τομέα των εκ του νόμου συντάξεων επιζώντων, μολοντί ο τομέας αυτός αποκλείεται από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο, καθόσον δεν θίγει την πρακτική αποτελεσματικότητα της προαναφερθείσας οδηγίας.»

B — Ως προς το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα

1. Η *Bestuur van de Nieuwe Industriële Bedrijfsvereniging* δέχεται ότι, με βάση το γράμμα του νόμου, μόνο οι χήρες δικαιούνται τα επιδόματα που προβλέπονται από τον AWW, υπενθυμίζει όμως ότι η νομολογία του Centrale Raad van Beroep αναγνωρίζει στους άνδρες από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 το δικαίωμα λήψεως του επιδόματος αυτού. Ως εκ τούτου, το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AWW, εφαρμόζεται από αυτή τη χρονική στιγμή και στους άνδρες, οπότε και οι άνδρες είναι δυνατό να

χάσουν το δικαίωμά τους για το επίδομα που παρέχεται δυνάμει του AWW.

Η *Bestuur* δέχεται επίσης ότι κατά το χρόνο όπου το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AWW άρχισε να εφαρμόζεται στην περίπτωση της *van Gemert-Derks*, δηλαδή την 1η Οκτωβρίου 1987, η διάταξη αυτή δεν αφορούσε ακόμη παρά μόνο τις γυναίκες και συνεπαγόταν μείωση του εισοδήματος σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν δηλαδή η ενδιαφερόμενη λάμβανε δυνάμει του AAW, επίδομα υπολογιζόμενο βάσει ποσοστού ανικανότητας προς εργασία 80 - 100 % και το επίδομα αυτό αντικαθίστατο από το επίδομα που προέβλεπε ο AWW για τις χήρες χωρίς προστατευόμενο τέκνο. Έτσι η *van Gemert-Derks* υπέστη στην αρχή μια μηνιαία ακαθάριστη απώλεια εισοδήματος ύψους 338,67 HFL, που αντιστοιχούσε σε καθαρή απώλεια 0,70 HFL. Η *Bestuur* τονίζει, ωστόσο, ότι το μηνιαίο επίδομα που λαμβάνει η *van Gemert-Derks* δυνάμει του AWW από την 1η Ιανουαρίου 1992 υπερβαίνει κατά 160,36 HFL ακαθάριστα και κατά 10 HFL καθαρά το επίδομα που θα ελάμβανε δυνάμει του AAW εάν δεν δικαιούνταν επίδομα δυνάμει του AWW.

Η *Bestuur* ισχυρίζεται, στη συνέχεια, ότι η μετάβαση από το επίδομα AAW στο επίδομα AWW δεν γίνεται αυτόματα. Στην πράξη, ένα επίδομα AWW χορηγείται μόνο κατόπιν αιτήσεως το δε δικαίωμα επιδόματος AAW παύει, κατ'εφαρμογή του άρθρου 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW, μόνο μετά την πραγματική χορήγηση του επιδόματος AWW. Οι αρμόδιες αρχές, όταν πληροφορούνται το θάνατο του/της συζύγου ενός ασφαλισμένου προσώπου που λαμβάνει επίδομα δυνάμει του AAW, επιστούν την προσοχή του προσώπου αυτού στο γεγονός ότι μπορεί να υποβάλει αίτηση χορηγήσεως επιδόματος δυνάμει του AWW. Με την ευκαιρία όμως αυτή, οι αρχές του επισημαίνουν πάντοτε

ότι σε περίπτωση που θα του χορηγηθεί επίδομα δυνάμει του AWW, θα στερηθεί το επίδομα που λαμβάνει δυνάμει του AAW. Ομοίως, όταν η Sociale Verzekeringsbank λαμβάνει αίτηση χορηγήσεως επιδόματος δυνάμει του AWW και από την αίτηση αυτή προκύπτει ότι ο ασφαλισμένος/η ασφαλισμένη λαμβάνει ήδη επίδομα δυνάμει του AAW, ενημερώνει τον ενδιαφερόμενο/την ενδιαφερόμενη για τις ενδεχόμενες οικονομικές συνέπειες της μεταβάσεως από το καθεστώς του AAW στο καθεστώς του AWW και του/της επισημαίνει ότι η αίτηση μπορεί ενδεχομένως να αποσυρθεί, χωρίς ο ασφαλισμένος/η ασφαλισμένη να χάσει το δικαίωμα υποβολής νέας αίτησεως μεταγενέστερα. Η Bestuur παραπέμπει συναφώς στην οδηγία 89/17 της Sociale Verzekeringsbank, της 10ης Ιουλίου 1989, σχετικά με την ανάπτυξη και την εφαρμογή του δικαίου σε περίπτωση συρροής του AWW και του AAW.

Από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW εφαρμόζεται κατά τρόπο ομοίμορφο στους άνδρες και τις γυναίκες, ότι η εφαρμογή του δεν είναι αυτόματη και ότι, στην περίπτωση της van Gemert-Derks, είχε ως συνέπεια στο παρελθόν μόνο μια πολύ μικρή οικονομική ζημία, σήμερα όμως επιφέρει αύξηση του εισοδήματος. Η Bestuur προτείνει συνεπώς στο Δικαστήριο να δώσει στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα την απάντηση ότι μια διάταξη εθνικού δικαίου όπως αυτή του άρθρου 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW είναι σύμφωνη με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7.

2. Κατά την άποψη της *Ολλανδικής Κυβερνήσεως*, το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα βασίζεται στο αξίωμα ότι οι διατάξεις που ρυθμίζουν τη σώρευση επιδομάτων, όπως το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό

στοιχείο b, του AAW εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7. Όμως, ενόψει του άρθρου 3, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας, που προβλέπει ότι η οδηγία εφαρμόζεται στα «νομοθετικά συστήματα» που αφορούν ιδίως την αναπηρία, και της παραγράφου 2 του άρθρου αυτού, που αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας τις «διατάξεις» περί παροχών προς επιζώντες, ανακύπτει το ερώτημα μήπως πρέπει επίσης να αποκλειστούν από το πεδίο εφαρμογής της οι «διατάξεις» περί παροχών προς επιζώντες, οι οποίες περιέχονται σε «νομοθετικά συστήματα», όπως ο AAW, ο οποίος αφορά, αυτός καθαυτός, κινδύνους οι οποίοι προβλέπονται από το άρθρο 3 της οδηγίας 79/7. Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, μια διάταξη που ρυθμίζει τη σώρευση επιδομάτων, όπως το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW, δεν καλύπτεται από την οδηγία 79/7, αφού η διάταξη αυτή παραπέμπει στον AWW.

Όσον αφορά το ερώτημα μήπως, κατά το χρονικό διάστημα από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 μέχρι την 1η Δεκεμβρίου 1987, η ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών, η οποία, όσον αφορά το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW κατοχυρώθηκε νομικά από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, υλοποιήθηκε στην πραγματικότητα, η Ολλανδική Κυβέρνηση παρατηρεί, κατ' αρχάς, ότι θεωρεί εσφαλμένο από πραγματικής και από νομικής απόψεως τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζει τα πραγματικά περιστατικά το αιτούν δικαστήριο, καθόσον αφήνει να εννοηθεί ότι η μετάβαση από ένα επίδομα AAW σε ένα επίδομα AWW συνεπάγεται σε κάθε περίπτωση μείωση του εισοδήματος. Δεδομένου ότι το ύψος του επιδόματος λόγω ανικανότητας προς εργασία εξαρτάται τόσο από το βαθμό της ανικανότητας προς εργασία όσο και από το προηγούμενο εισόδημα, εάν το εισόδημα αυτό είναι χαμηλότερο από το

κατώτατο επίπεδο σε περίπτωση εργασίας μερικής απασχολήσεως, θα μπορούσε να αποδειχθεί χαμηλότερο από το επίδομα που χορηγείται δυνάμει του AWW.

υψηλότερη από το επίδομα AAW για τις έγγαμες γυναίκες, ενώ η πλειοψηφία των εγγάμων γυναικών που είναι αντίκλινα προς εργασία λαμβάνουν μειωμένο επίδομα AAW επειδή εργάζονται με κάθεστώς μερικής απασχολήσεως.

Η Ολλανδική Κυβέρνηση επισημαίνει στη συνέχεια ότι, με την προαναφερθείσα απόφαση του της 23ης Μαΐου 1991 (AAW 1986/322), το Centrale Raad van Beroep βασίστηκε στη διττή διαπίστωση, αφενός, ότι το επίδομα AAW χορηγείται σε περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες, δεδομένου ότι, σε ένα ζεύγος, η γυναίκα είναι κατά κανόνα νεότερη και, επιπλέον, ζει κατά μέσο όρο περισσότερο απ' ό,τι ο άνδρας και, αφετέρου, ότι πολύ περισσότεροι άνδρες απ' ό,τι γυναίκες μετέχουν στην επαγγελματική και οικονομική ζωή και λαμβάνουν, επομένως, επίδομα AAW, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε λόγος να γίνει δεκτή η υπαρξη έμμεσης διακρίσεως.

Συνεπώς, η Ολλανδική Κυβέρνηση προτείνει στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα να δοθεί η ακόλουθη απάντηση:

«Η εθνική διάταξη ενός νομοθετικού συστήματος που εξασφαλίζει προστασία σε περίπτωση αναπηρίας, και προβλέπει την αναστολή του δικαιώματος λήψεως επιδόματος λόγω ανικανότητας προς εργασία εξαιτίας της κήσεως δικαιώματος συντάξεως επιζώντων δεν προσκρούει στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7.»

Η Ολλανδική Κυβέρνηση προσθέτει τέλος ότι, ακόμη κι αν παρ' όλα αυτά πρέπει να θεωρηθεί ότι υπάρχει άνιση μεταχείριση, δεν συντρέχει για το λόγο αυτό παράβαση της οδηγίας 79/7, δεδομένου ότι η επίμαχη διάταξη του AAW δικαιολογείται από αντικειμενικές συνθήκες. Τόσο ο AAW όσο και ο AWW έχουν ως σκοπό, κατά την επέλευση, αντιστοίχως, του κινδύνου ανικανότητας προς εργασία και θανάτου, να εξασφαλίσουν ένα κατώτατο επίδομα και, επομένως, δεν θα ήταν ευκαίω τα πρόσωπα που αντιμετώπιζον συγχρόνως τους δύο κινδύνους να μπορούν να σωρεύουν τα δύο επιδόματα και να λαμβάνουν συνολικά ένα ποσό επιδόματος υψηλότερο από το κατώτατο επίπεδο το οποίο προβλέπει χωριστά ο κάθε νόμος. Κατά την άποψη της ολλανδικής κυβερνήσεως, η προτεραιότητα που δίδεται στο δικαίωμα συντάξεως AWW είναι, γενικά, η πιο ευνοϊκή επιλογή για τη χήρα, δεδομένου ότι η σύνταξη AWW είναι γενικά

3. Η *Επιτροπή* υπογραμμίζει κατ' αρχάς, ότι, μολονότι η ανάγνωση του κειμένου του AAW και του AWW δημιουργεί την εντύπωση ότι η γυναίκα χάνει αυτοδικαίως το δικαίωμα επιδόματος δυνάμει του AAW (το επίδομα αυτό παύει να καταβάλλεται όταν η γυναίκα αποκτή «δικαίωμα συντάξεως χήρας» — βλ. το άρθρο 32, παράγραφος 1, *in* *tit*ο και υπό στοιχείο b, του AAW) και αποκτά επίσης αυτοδικαίως το δικαίωμα επιδόματος δυνάμει του AWW κατά το χρόνο του θανάτου του συζύγου της, ορισμένες εγκύκλιοι και η πρακτική που ακολουθούν οι οργανισμοί που είναι επιφορτισμένοι με την εφαρμογή των δύο νόμων επιτρέπουν να συναχθεί το εύλογο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα επιδόματος δυνάμει του AAW παύει να υπάρχει όταν χορηγείται πράγματι στον ενδιαφερόμενο, κατόπιν αιτήσεώς του, το δικαίωμα επιδόματος δυνάμει του AWW. Εάν αυτό αληθεύει, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί ότι η μείωση εισοδήματος που απορρέει από τη μετάβαση

από το καθεστώς AAW στο καθεστώς AWW θίγει περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες, δεδομένου ότι η μετάβαση αυτή θα είναι η άμεση συνέπεια μιας αποφάσεως του θιγόμενου δικαιούχου (άνδρα ή γυναίκας), ο οποίος θα έχει επιλέξει να μεταβεί από το καθεστώς AAW στο λιγότερο ευνοϊκό AWW. Εν πάση περιπτώσει, εφόσον στους ενδιαφερόμενους παρέχεται μια απλή δυνατότητα να ζητήσουν το επίδομα δυνάμει του AWW, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι θίγεται η ισότητα των δικαιωμάτων των οποίων απολαύουν οι άνδρες και οι γυναίκες υπό παρόμοιες συνθήκες, δηλαδή σε περίπτωση θανάτου του/της συζύγου, στον τομέα της ασφαλίσεως κατά του κινδύνου της ανικανότητας προς εργασία.

Ωστόσο, η Επιτροπή προσθέτει ότι θα κατέληγε σε διαφορετική άποψη εάν, κατά το θάνατο του συζύγου της, η γυναίκα όφειλε αυτόματα (δηλαδή αναπόφευκτα) να υπαχθεί σε διαφορετικό νομικό σύστημα, με όλες τις συνακόλουθες αρνητικές οικονομικές συνέπειες, ενώ αυτό θα ίσχυε για τον άνδρα μόνο υπό ιδιαίτερες περιστάσεις, τις οποίες θα μπορούσε, επιπλέον, να επιηρεάσει ο ίδιος σημαντικά, επικαλούμενος, για παράδειγμα, μια «κατάσταση ιδιαίτερης χαλεπότητας». Η Επιτροπή φρονεί ότι, σε αυτήν την περίπτωση, θα μπορούσε να συναχθεί από τη Διάταξη περί παραπομπής, μ' εύλογο βαθμό βεβαιότητας, ότι δεν θα μπορούσε να χορηγηθεί στην περίπτωση της van Gemert επίδομα AAW ενώ θα μπορούσε να χορηγηθεί στην περίπτωση ενός χήρου για το χρονικό διάστημα από την 1η Οκτωβρίου 1987 (δηλαδή τη χρονολογία της ενάρξεως της καταβολής του επιδόματος AAW της van Gemert, που συμπέσει με τη χρονολογία κατά την οποία η van Gemert έχασε το δικαίωμα επιδόματος AAW) μέχρι την 1η Δεκεμβρίου 1987 (που είναι η νωρύτερη ημερομηνία από την οποία ένας χήρος, του οποίου η σύζυγος απεβίωσε την ίδια χρονική στιγμή όπως και ο σύζυγος της van

Gemert θα μπορούσε, καταρχήν, να μεταβεί από το σύστημα AAW στο σύστημα AWW).

Η Επιτροπή προτείνει συνεπώς στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα να δοθεί η ακόλουθη απάντηση:

«Η διάταξη εθνικού δικαίου, βάσει της οποίας μία γυναίκα χάνει το δικαίωμα επιδόματος στο πλαίσιο κοινωνικής ασφαλίσεως κατά των οικονομικών συνεπειών της ανικανότητας προς εργασία μακράς διάρκειας, επειδή, κατόπιν του θανάτου του συζύγου της, αποκτά αυτομάτως δικαίωμα συντάξεως επιζώντος, είναι ασυμβίβαστη με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, εάν η πραγματική εφαρμογή της εν λόγω εθνικής διατάξεως συνεπάγεται, καταρχήν, για την ανίκανη προς εργασία χήρα μείωση εισοδήματος, ενώ αυτό δε συμβαίνει στην περίπτωση ενός ανίκανου προς εργασία χήρου, παρά μόνον υπό εξαιρετικές περιστάσεις.»

Γ — Ως προς το τρίτο προδικαστικό ερώτημα

1. Η *Bestuur van de Nieuwe Industriële Bedriffsvereniging* παρατηρεί, κατ'αρχάς, ότι δεν είναι αναγκαίο να δοθεί απάντηση στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα, παρά μόνον εάν το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW θεωρηθεί ασυμβίβαστο με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7, μια άποψη την οποία δεν συμμερίζεται.

Εν πάση περιπτώσει, η Bestuur φρονεί ότι, εφόσον πρόκειται για μια καθαρά εσωτερική υπόθεση, ο εθνικός δικαστής είναι απόλυτα ελεύθερος να μην εφαρμόσει το άρθρο 32, παράγραφος 1, initio και υπό στοιχείο b, του AAW ή να το ερμηνεύσει ως κανόνα που απαγορεύει τη σώρευση των επιδομάτων ή ακόμη να υιοθετήσει κάποια άλλη λύση.

Όπως επικουρικώς, η Bestuur ισχυρίζεται ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν επιβάλλει ποτέ σε κράτος μέλος τη σωρευτική καταβολή δύο επιδομάτων κοινωνικής ασφάλισης τα οποία, όπως συμβαίνει με εκείνα που προβλέπονται από τον AWW και τον AAW, έχουν τον χαρακτήρα βασικού επιδόματος.

2. Η *Ολλανδική Κυβέρνηση* φρονεί ότι, εν όψει των απαντήσεων που έχει προτείνει να δοθούν στα δύο πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, παρέλκει πλέον η απάντηση του τρίτου ερωτήματος.

3. Η *Επιτροπή* υπενθυμίζει ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, στον εθνικό δικαστή εναπόκειται να κηρύξει ανεφάρμοστη μια εθνική διάταξη που κρίνεται αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο και ότι οι συνέπειες που απορρέουν συναφώς για την εθνική έννομη τάξη συνιστούν, καταρχήν, ζήτημα εθνικού δικαίου. Η *Επιτροπή* διευκρινίζει, ωστόσο, ότι, κατά τον προσδιορισμό των εν λόγω συνεπειών, δεν πρέπει να

θίγονται τα δικαιώματα που χορηγούνται στους ενδιαφερομένους δυνάμει του κοινοτικού δικαίου (βλ. τις αποφάσεις της 24ης Μαΐου 1987, 286/85, *Mc Dermott & Cotter*, Συλλογή 1987, σ. 1453, της 8ης Μαρτίου 1988, 80/87, *Dik*, Συλλογή 1988, σ. 1601, και της 11ης Ιουλίου 1991, C-31/90, *Johnson*, Συλλογή 1991, σ. I-3723). Η *Επιτροπή* φρονεί ότι, εν προκειμένω, ένας συμφηφιστικού χαρακτήρα κανόνας, όπως τον εννοεί το αιτούν δικαστήριο, θα αρκούσε για να διασφαλίσει τα δικαιώματα τα οποία μπορεί να επικαλεστεί η χήρα δυνάμει της οδηγίας 79/7.

Συνεπώς, η *Επιτροπή* προτείνει στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα να δοθεί η εξής απάντηση:

«Το κοινοτικό δίκαιο αφήνει τις αρμόδιες αρχές ενός κράτους μέλους ελεύθερες να επιλέξουν τον τύπο και τα μέσα, προκειμένου να διαμορφώσουν την κατάσταση που περιγράφεται (στην απάντηση που προτείνεται στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα) κατά τρόπο σύμφωνο με τις διατάξεις του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου.»

P. J. G. Kapteyn
εισηγητής δικαστής